

MOHOS MÁRTA*

Az Élet, a meg nem született Élet, s a leendő Élet oltalmazása. A szervezett anya- és csecsemővédelem kialakulása Magyarországon

Tárgykörünk a filantrópia, a caritas, a prevenció, a profilaxis, azaz az emberbaráti érzés, a jótekonyság, a megelőzés és a betegség megelőzésére irányuló tevékenység fogalomkörébe tartozik.

A történelem régmúlt korszakainak ezekre vonatkozó felfogását, gyakorlását régészeti emlékek és történeti, irodalmi írásos források segítségével ismerhetjük meg. Az első ismert mű *Demetrius*: „De morbis puerorum” c. munkája i. e. 260-ból maradt ránk. Az ókori orvosírók – *Celsus*, az ephesusi szülész *Soranus*, *Galenos* tanításai évszázadokig irányadók voltak. *Lykurgos* (i. e. 880), valamint *Solon* törvénye szerint (i. e. 594) nem államérdek a gyenge és nyomorék kisgyermek életben tartása. A rómaiaknál az atya lábai elé tették az újszülöttet, s ha a családfő felemelte és az anyának átadta, családtag lehetett, ellenkező esetben kitették a csecsemőt.

Az újszülött gondozásáról, öltöztetéséről nyújt bizonyosságot egy római kori régészeti lelet a Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeumából. *Flavia Aiulo* sírtöredékén egy szorosan körülpólyázott csecsemő látható, szabad mozgást nem engedve, végtagjait a testéhez szorították. A mesterséges táplálás előfordulását jelzik a római kori szopóedények, melyek szintén aquincumi leletek.

A már említett *Soranus* is a természetes, azaz az anyatejes táplálás híve volt. Szépirodalmi forrásunk Homérosz, akinek hősnői maguk szoptatták gyermeküket, Hekuba Hektórt, Pénélope Telemakhoszt.

A dajka fogalmát már Krisztus születése előtt ismerték Egyiptomban is. Itáliai képzőművészeti alkotások őrzik annak emlékét, hogy gazdag patricius családok rabszolga anyát fogadtak, innen eredeztethető a „tejtestvérség” fogalma. Párizsban a 12. században dajka-elhelyező intézetek voltak, s hogy magyarországi vonatkozást is említsünk: az 1876. évi közegészségügyi törvény a dajkasági engedélyek kiadásáról is rendelkezett.

A 17–18. században magyar nyelvű, az egészség fenntartására, a helyes életrend és étrend kialakítására (dietetika), a test külső tisztaságára (hygiisztika), a viselős és szoptató asszonyokkal, a kisdedekkel, a dajkákkal való oltalmazó bánásmódra tanító regulák, tanácsadók, összegző művek születtek. *Pápai Páriz Ferenc*: Pax Corporis-a külön fejezetben foglalkozik „A szülés körül való dolgokról, s az azután következhetőkről való tanítással”. Az első magyarul megjelent gyermekorvostani munka a Baselban diplomát szerzett *Csapó József*nek: *Kisgyermek isputálja* (Nagyká-

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1014 Budapest, Apród u. 1–3.

roly, 1771) c. műve. A képzett orvos száz betegséget ír le röviden s könyve végén „rövid oktatást” nyújt arról, „miképpen kelljék bánni az újjan született kisgyermekkel”. Idézzünk tanácsaiból: „Jobb a kis gyermekeknek édes Annyok tejét szopni, mint másét, mert a tejjel együtt a gyermek az ő édes Annyának szeretetét s természetét mintegy magában béveszi” ... „Bort ártalmas nékiek adni, pálinkát pedig vagy égett bort még ártalmasabb... elmélyeknek meg-tompulása is következik ezekből, olyannyira, hogy ember korokra is ostobák maradnak.”

A szülés védelmét szolgálták a szakszerű és elégséges ellátást szorgalmazó törekvések, majd rendeletek és törvények. A szülés és a szülés nehéz óráiban a bábák segédkeztek a vajúdóknak és az újszülötteknek. Ellátták a gyermekágyast és a csecsemőt.

Az 1876. évi közegészségügyi törvény bábákra vonatkozó része kimondja: „Ezentúl szülésznői gyakorlatra csak az bocsáttatik, ki az ország területén érvényes szülésznői oklevéllel, vagy tisztifőorvosi képesítő okmánnyal van ellátva. Minden község, mely legalább 1500 lakost számlál, tartozik szülésznőt alkalmazni.” Ebben az évben jelenik meg *Semmelweis Ignác* szellemi utódának, *Kézmárszky Tivadarnak* „A szülészet tankönyve bábák számára” c. munkája. Mindezek ellenére a bábakkal való ellátottság, a csecsemőhalandóság terén három évtizeddel később sem érzékelhető a javulás.

Kézmárszky tanítványa, *Tauffer Vilmos* (1851–1934) mint az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagja az egész országra kiterjedő vizsgálat tárgyává tette a bába-ügy állását az 1897. évben. A született 650 163 gyermek közül 160 181 nem érte meg az első életévét. 9117 községben nem volt tanult bába. A szülészet tanítása az egyetemen 1870-ig még az orvosok számára sem volt kötelező. A pesti egyetem szülőkórodáján évenként két, Kolozsvárott évente egy bábatanfolyamot tartottak. 1876-ban Pozsonyban és Nagyváradon új bábaintézetet állítottak föl. 1881/82-től különvált a bábák és az orvosok tanítása. Sorra alakultak a bábaképzők: Szeged (1883), Ungvár (1890), Debrecen, Szekszárd, Szombathely. A budapesti bábaintézet az 1898/9 tanévben önállósult az egyetemtől. *Tauffer Vilmos* fontosnak tartotta, hogy a tanítás élén képzett szülész álljon.

Az országos felmérések és a több ezer bábanapló átnézése alapján dolgozott a szülészeti rendtartáson, annak megvalósíthatóságát és várható eredményeit a gyakorlatban is kipróbálta három járásban és két különböző jogállású városban. A megfontolt törvényalkotásra nyújtott ezzel példát. *Tauffer* Európában elsőként alkotta meg a Szülészeti rendtartást (1932), amely a módszeres bábaképzéstől az országban lefolyó minden szülészeti esemény feldolgozásáig magában foglalja mindazt, ami a modern szülészeti közegészségügy kiindulása lehetett.

A magyar orvostudomány fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű korszak a 19. sz. második fele. Egyrészt a modern közegészségügyi jogalkotás időszaka, másrészt a kibontakozó szakági orvosiskolák kora. *Semmelweis Ignác* felfedezése – *Tauffer* szavaival élve – egy világfordulat jelentőségével bírt. A gyermekágyas anyákért folytatott heroikus küzdelme, az aszepszis (a kórokozók távoltartása) követelményeinek meghatározása a tudományos gondolkodásnak új utakat nyitott. *Pasteur*, *Koch* és *Lister* működése folytán az újkori etiológiás (kóroktani) orvosi tudomány megszületéséhez járult hozzá, egy új tanszagnak, a nőgyógyászatnak felépülését tette lehetővé, és a szülészetnek alapjaiban való átalakulását eredményezte. *Tauffer Vilmos*, a magyar tudományos ginekológia megteremtője ezzel az összefoglaló minősítéssel *Semmelweis Ignác*nak az egyetemes tudománytörténetben elfoglalt helyét fogalmazta meg.

A gyermekgyógyászatot, a paediatriát az 1830-as évektől a ginekológiával együtt adták elő az egyetemen. A gyermekorvostan első igazi magyar képviselője a nagy műveltségű, kiválóan képzett *Schöpf Merei Ágost* (1805–1858). Miután a pesti árvíz elsodorta az általa 1837-ben alapított orthopédiai intézetet, 1839-ben megnyitotta a Pesti kisdud-kórházat (később Pesti szegénygyermek-kórház). 12, majd 19 ágygal oly kiválóan működött, hogy Pest megye 1844. évi közgyűlésén *Kossuth Lajos* indítványára határozatot hoztak, mely szerint akik a „pesti gyermekgyógyintézetben orvossebészeti rendeletekkel egybekapcsolt kór- és gyógytani előadásokról ... bizonyítványt mutatnak ki, különös tekintetbe vétessenek, s hogy e végzés országszerte a megyék figyelmébe ajánl-tassék”. Az 1848/49-es szabadságharcban *Schöpf Merei* a hadsereghez csatlakozott, majd a szabadságharc leverése után *Kossuth Lajossal* együtt Törökországba emigrált. Angol barátai meghívására

Londonba utazott, majd Manchesterben telepedett le, s ott is halt meg. *Schöpf* hadba vonulása után a kórházat *Bock János* (1822–1884) segédorvos vezette, aki 1849-ben részt vett Budavár ostromában, annak bevétele után vette fel a *Bókai* nevet. 1852-től az intézet igazgató főorvosa lett; 1872-től, egyetemi tanárrá történő kinevezése után a kórház egyetemi egységként tevékenykedett. 1883 szeptemberében *id. Bókai János* vezetésével már új épületben, a „Stefánia gyermekkórház”-nak keresztelt intézetben dolgoztak. „...nem érdektelen megjegyezni azt, hogy a gyermekgyógyászat rendes tanszéki jelleget az egész continensen nálunk, Budapesten nyert először.” (*iff. Bókai János*, 1884.)

A gyermekvédelem elsődleges fontosságú volt, hiszen a születések arányszáma csökkent, a csecsemőhaladás nagy volt, s a nagyszámú elhagyott gyermek, az ún. „törvénytelen” gyermekek sorsát is rendezni kellett. A szociális higiéné jeles képviselője, *Szalárdy Mór* (1851–1914) makacs kitartással képviselte a lelenc-gyermekek ügyét. Magyarországon évente 40 000 törvénytelen gyermek született. Halandóságuk sokkal nagyobb volt, mint a törvényeseké. A gyermekgyilkolás, elhajtás, gyermekkitevés ellen eszköz a közárva-ház, mely az anya titkát kíméli, s léte jótékony befolyással van magára a közérkölcslésre is – vélte *Szalárdy*. Az általa alapított Tűzoltó utcai Fehérkereszt Intézet volt a magyar állami gyermekmenhely igazi bölcsője.

A *Stefánia* özvegy trónörökösné védnöksége alatt álló Fehér-Kereszt Országos Lelencház Egyesület főorvosaként működésük tizedik, 1894. évi jelentésében beszámolhatott arról, hogy 345 gyermekágyast, 351 gyermekével (6 iker) 6650 ápolási napon gondoztak. 129 főt dajkának ajánlottak, 132 fő más foglalkoztatást nyert. Ezzel igen sok veszélyeztetett életet sikerült megtartaniuk. Működésüket segítette az Országos Gyermekvédő Liga.

Segítő egyesületek jöttek létre: az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület (1908), a terhes- és gyermekágyas nőknek menhelyet adott a Batthyány-Otthon, a Márta Otthon stb.

Az I. világháború veszteségeinek hatására felerősödött a karitatív tevékenység, a szociális gondoskodás.

Az „Országos Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére”, *Bárczy István* székesfővárosi polgármester kezdeményezése értő és cselekvő partnerekre talált az elnök, *gróf Apponyi Albert*, *Sándor János*, majd *Ugron Gábor* belügyminiszterben, a fővédnök *Zita királyné*ban, a védnök *Stefánia belga királyi hercegnő*, özvegy trónörökösné (később *Lónyay Elemérné*) személyében 1915 nyarán. Szakosztályai: szociálpolitikai, orvosi (*Tauffer Vilmos*, *Bókai János*), jogi, közigazgatási és propaganda osztály. Az állam és társadalom felelősségteljes összefogása nem jótékonytságot gyakorló egyesületet alkotott – azt csupán szervezni kívánta – hanem az autonóm egyesületeket összefogó olyan szövetséget, mely „egy egészséges társadalom fizikai és erkölcsi feltételeinek a megteremtésére”, az ország közegészségügyének támogatására törekszik. Ekkor jött létre a védőnői szolgálat a prevenció középpontba állításával, tevékenységébe a különböző medicinális szakterületek ismeretanyaga integrálódik.

1917-ben miniszteri rendelettel a védelemnek minden részletét állami feladattá nyilvánították. A végrehajtást a Stefánia Szövetségre bízták, mely a nemzetnek felelős azért amit tesz, vagy amit mulaszt. 1918 tavaszán megindult a Zita királyné Intézet Országos Magyar Anya- és Csecsemővédő Központ építése, ahol kutatták a csecsemőhaladás orvosi és szociális okait, a védelem legcélszerűbb eszközeit, a képzés kérdéskörét, s egyben gyakorlati tevékenységet folytattak. A Vas utcai épületben múzeumot is létesítettek. Az építéshez *Weiss Manfréd* kétmilliós alapítványt tett, 5 millió téglát adott önköltségi áron, *gróf Apponyi Albert* és *Szterényi József* morális tekintélyükkel jelentettek az ügynek előrehaladást. *Apponyi* e tárgykörben elmondott képviselőházi beszédeit külön füzetben jelentette meg a Stefánia Szövetség. „Társadalmunk hölgyközönsége előtt új, igazán nemes élethivatást tárunk fel, melyben sok százan életüknek nemes tartalmat, személyüknek társadalmi tisztességet és életfenntartásuknak lényeges anyagi támaszát fogják találni.”

Országszerte megindították a védőnők képzését.

– Országos védőnők voltak a társadalom előkelő köreihez tartozó pártfogó hölgyek. A diletáns munka elkerülése végett őket a Zita Királyné Intézet speciális kurzusokon képezte.

– A hivatásos védőnők háromhónapos tanfolyam sikeres elvégzése után kaptak oklevelet.

– A mellékfoglalkozású védőnőket a 3000 lakosnál kisebb községekben foglalkoztatták, főleg a papné, a tanítónő, az orvos vagy jegyző neje, özvegye, vagy egy intelligens bába jöhetett szóba erre a munkára.

A munka ellenőrizhetőségét a kötelezően vezetett védőnői naplók tették lehetővé, melyeket a községi, hatósági orvosok vizsgáltak át. Az út helyességét, az eszközök megfelelő voltát az államhatalom védelme és megértő támogatása mellett folytatott munka eredményei bizonyították.

Az ország egész területén fiókszövetségek alakultak, orvosi rendelők, szülőintézetek, anyaotthonok, csecsemőkórházak és bölcsődék végezték az anya- és csecsemővédelem munkáját. Kiadványaikkal (levelezőlapok, plakátok, szórólapok stb.) is terjesztették és népszerűsítették a gondozásra vonatkozó ismereteket. Az Uránia Nővédő Egyesület tejkonyhákat állított fel. A hajléktalan anyáknak és csecsemőknek ideiglenes menhelyet nyújtottak. Munkájukat a Holland Misszió, az Amerikai Vöröskereszt szülészeti vándorládákkal, készpénzzel, segélyanyaggal támogatta. „A Stefánia Szövetség léte ma közszükséglet, ennek munkásságát elősegíteni kötelessége minden magyar orvosnak” – mondta *Fritz Sándor* (1885–1955) gyermekorvos 1931-ben.

„...nagyszabású közegészségügyi és humanitárius apparátus ez, a praenatalis és postnatalis védelmet nyújtja. E kettő közé kell beilleszkedjék a natális, azaz a szülés alatti védelem, (ezeket) a feladatokat a Szülészeti Rendtartás hivatott teljesíteni.” (*Tauffer Vilmos*)

Az összehangolt, jól szervezett munka jótékony hatását, a csökkenő csecsemőhalandóságot egy adattal igazoljuk: 1920-ban 100 csecsemőből 1 év alatt 18,7 a halálozási arány, 1941-ben pedig 11,7.

A Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálatot *Johan Béla*, az 1927-ben létrehozott Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója indította, a hangsúlyt a falusi egészségügyi szolgálat kiépítésére helyezve. Megindult a védőnőképzés az Állami Ápolónő- és Védőnőképző Intézetben. A Stefánia Szövetség és a Zöldkeresztes Szolgálat 1927–1940 között párhuzamosan tevékenykedett.

1941. január 1-től (730/1940. sz. BM rendelettel) *Keresztes Fischer Ferenc* belügyminiszter egységesítési céllal – Budapest kivételével – az összes egészségvédelmi ágazatot a zöldkeresztes szervezetbe utalta. Hogyan fogadta a döntést Stefánia hercegasszony? Ügyszeretettel és elegáns nagyvonalúsággal. Az Anya és Csecsemővédelem c. folyóirat 1940. november 16-i számában így ír: „...úgy tekintem, mint megtisztelő kitüntetését olyan alkotásnak, amelyet én sok munkatárs támogatásával alapítottam... Ha állam és város átveszi, az mégis a miénk, a mi művünk marad. Remélem, megtelnek a bölcsők, a keresztény erkölcs nyája megsokasodik, asszonyok és gyermekek védő szeretetbe kerülnek.”

A pesti egyetemen magalakult közegészségtani tanszék (1874) első vezetője, *Fodor József* (1843–1901) tervei szerint hozták létre az iskolaorvosi és egészségtan tanári intézményt. Szavai szerint: „A közegészségügy tehát az államélet első alapfeltételét gondolni, az állampolgárok életével okszerűen gazdálkodni van hivatva.”

Napjainkról nem kívánok részletesen szólni, hiszen naponta hallunk az egészségügy „karcúsításáról”, intézmények megszüntetéséről, ágyszámcsökkentésről, az ellátás romló színvonaláról. Arról, hogy a gyermekorvosok érdekvédelmi tevékenysége felerősödött – *dr. Groholy Éva* gyermekorvos felelős szavait hallhattuk a televízióban – „mert egyesek úgy vélik, hogy a felnőttorvosoknak kellene ellátni a beteg gyermeket is. Egy szakág elismertsége, önállósága került veszélybe? Arról is beszélnünk kell, hogy az 1980-as években egy új fogalom került a demográfusok szakszókincsébe: „második demográfiai átmenet”. Mit értenek ezen? A reprodukciós szint alatti termékenységet, a népesség jelentős előregedését. Mindezt értékelhetjük úgy, hogy a termékenységszökkenés egy demográfiai válasz a társadalomban végbement változásokra, amelyek a társadalom alapegységét, a családot érintették elsősorban.”

S a védőnői szolgálat helyzete? 1995-ben 4353 védőnő dolgozott az országban, 89,3%-uk főiskolát végzett. 14 tanácsadó megszűnt, a működés feltételei településenként változnak. A vezető védőnők diplomáciai érzékkel küzdenek a védőnői munka elismeréséért, valamint a szolgálat stabilizációjáért. A védőnő gondozó tevékenysége a szoktatás, nevelés és az oktatás együttesében nemcsak védő-óvó, hanem személyiségfejlesztő is. *Horváth Mónika* országos vezető védőnő évi jelentésében ezt írja: „a rohamos elszegényedés, munkanélküliség egyre több családot sodor a tár-

sadalom perifériájára. Egyre nagyobb gond az egészség megőrzése, a korszerű táplálkozás megvalósítása. Emelkedik a környezeti okok miatt veszélyeztetett gyermekek száma, az önkormányzatok finansziális problémákkal küszködnek, ezért egyre nagyobb nehézségekbe ütközik pl. a védőnői tanácsadók működtetése, felszerelése. A megváltozott körülmények között is hivatástudattal, elkötelezetten végzik munkájukat a védőnők.”

„És vajon ma, az ezredév tanulsága után jobbak vagyunk-e? Állíthatja valaki... Nyilvánvaló, hogy vezéreink nem tanultak az ezredéves történetből. Versengenek, egymás ellen törnek a hatalomért. Oh! bár annyi buzgalmat, észt és munkát áldoznának a nép kulturális érdekeiért, a jó közgazgatásért, a jó egészségügyért, tudományokért, a művészetekért, amennyit a versengésre, a hatalomért való küzdelemre fordítanak.” (*Fodor József*, 1896)

Az idézet 100 évvel ezelőtt született, de úgy vélem, hogy az időtlen valóságot fogalmazza meg.

IRODALOM (VÁLOGATÁS):

Bókay, Johann: Die Geschichte der Kinderheilkunde. Berlin, 1922.

Bókai János, ifj.: A Pesti szegénygyermek-kórház története 1839-től 1883-ig. Budapest, 1884.

Csorba József: Hygiastica. Pest, 1829.

Fritz Sándor: Az Országos Stefánia Szövetség működése és a gyakorló orvosok. Budapest, 1931. (Klny. Anya- és Csecsemővédelem, 1931. 2.sz.)

Johan Béla: Az egészségügyi és szociális gyermekvédelmünk bírálata. Budapest, 1942.

Keller Lajos: Az Országos Stefánia Szövetség 15 éves működése (1915–1930). Budapest, 1931.

Mátyus István: Diaetetica. Kolozsvár, 1702.

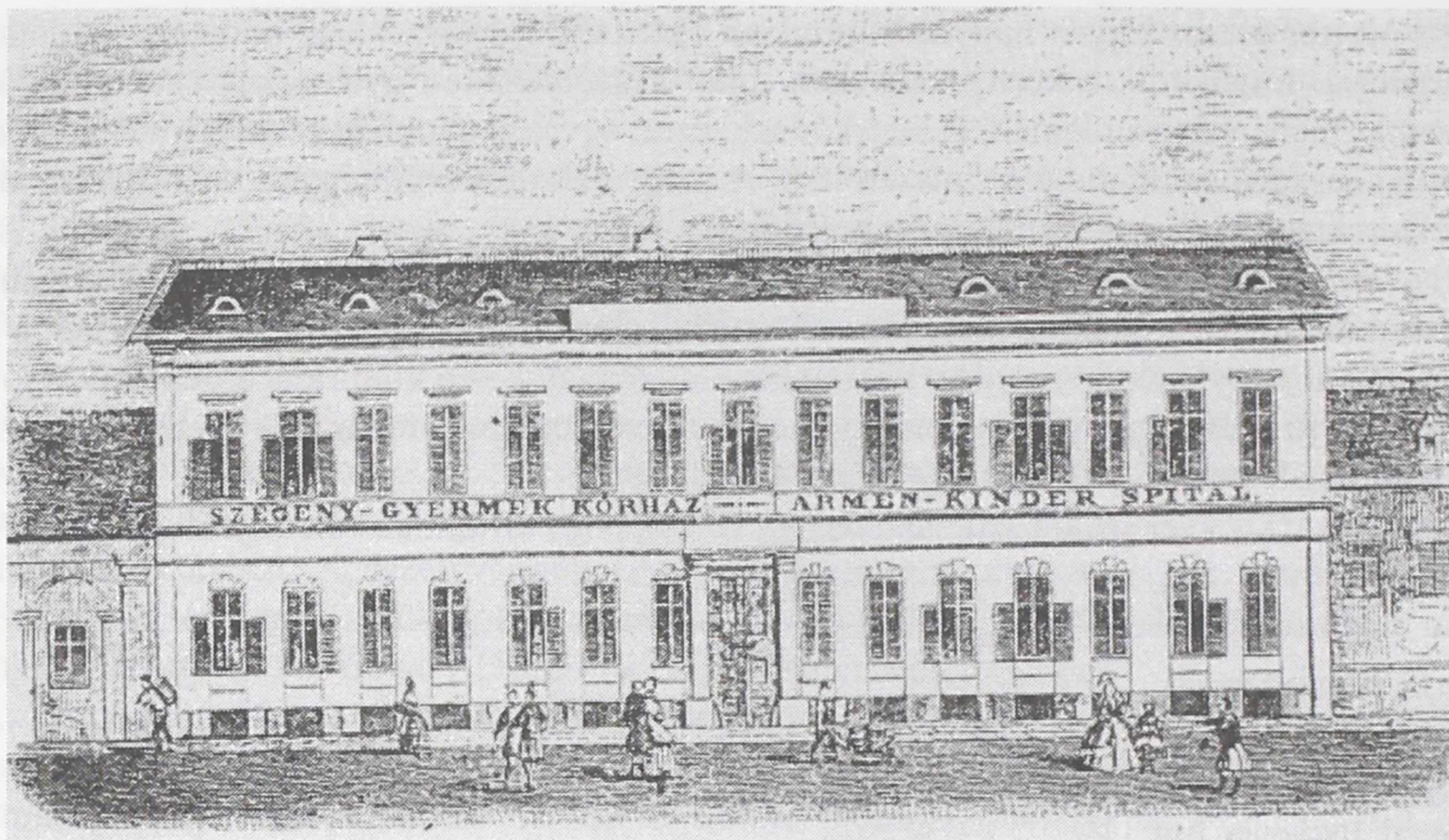
Szalárdi, Moritz: Landes-Findelhaus-Verein „Weisses Kreuz”. Budapest, 1899.

Tauffer Vilmos: Az anya- és csecsemővédelem szervezete. Budapest, 1918.

(Az Országos Stefánia Szövetség kiadványa, 17. sz.)

Tauffer Vilmos: Jelentés az új szülészeti rendtartás életbeléptetéséről. Budapest, 1932.

Különbizonyítvány.

Hogy Roth János 42. évi öm. n. ut. egy általam 1845^é ápril, május és június hónapokban adott — a gyermekgyógyászat legfontosabb pontjait rendszeresen tárgyaló, s a gyermekkorházban s körülre válogatott gyermekbetegségek által értelmesített, gyermekgyógyászati gyakorlati különlesek folyamában szorgalmas részt vett legyen, erről bizonyítottatik.

Pest jul. 5. 1845.

— A. Schöpf
a p. gyermekkorház főorvosa
igazgatója.

Bókai sen. bizonyítványa Schöpf-től